

הרקע למלחמה

גבול לבנון היה השקט שבגבולות ישראל עד סוף שנות השישים, כשארגונים פלסטיניים החלו להשתמש בלבנון כבסיס לפגיעה ביישובי הצפון ולשיגור פעולות טרור כנגד מוסדות ואזרחים ישראלים ויהודים בעולם. התבססות המחבלים בלבנון התעצמה לאחר אירועי ספטמבר השחור (1970) בירדן ולאחר גירוש ארגוני המחבלים ממנה, וזו הפכה למרכז הפעילות העיקרי של ארגוני הטרור הפלסטיניים. אירועי טרור קשים, תקריות ביטחון שוטף וירי ארטילרי לעבר יישובי הצפון הפכו תדירים יותר ויותר. בין אירועי הטרור הקשים של ראשית שנות השבעים היו הפיגוע באוטובוס ילדי אביבים (1970), חטיפת מטוס סבנה (1972), רצח הספורטאים במינכן (1972), הפיגועים במעלות, בנהרייה ובקריית שמונה (1974) והפיגוע במלון סבוי (1975). ישראל, מנגד, הגבירה את פעילותה בגבול הצפוני וערכה פשיטות בלבנון, בהן הפשיטה על ג'בל רוס בשנת 1969 (מבצעי 'פלצור'), פשיטה על מעוזי מחבלים במערב ביירות בשנת 1973 (מבצע 'אביב נעורים'), מספר פשיטות משורינות בדרום לבנון בתחילת שנות השבעים (מבצעי 'קלחות') ומבצעים נוספים. באמצע אפריל 1975, בעקבות תקרית אש בין חמושים מהמחנה הנוצרי-מארוני ובין חמושים פלסטיניים, פרצה מלחמת אזרחים בלבנון. במהלכה הגבירה סוריה את מעורבותה בלבנון, שנתפסה בעיניה כמדינת חסות שלה, ומתחילת 1976 הכניסה ללבנון כוחות צבאיים. בתחילה תמכו כוחות אלו בפלגים הפלסטיניים, ובשלב מאוחר יותר פעלו נגדם בניסיון לסיים את תקריות האש בלבנון ולבסס את מעמדה של סוריה בלבנון. באוקטובר 1976 קיבל הכוח הצבאי הסורי בלבנון מעמד רשמי והוכר על ידי הליגה הערבית ככוח הרתעה בין-ערבי לצורך סיום מלחמת האזרחים ופירוק המיליציות הפלסטיניות מנשק כבד. הגברת המעורבות הסורית הביאה לחיזוק האחיזה הפלסטינית בדרום לבנון, ובעקבות זאת ארגוני המחבלים הפלסטיניים העצימו את פעילות הטרור כנגד ישראל, שכללה ירי ארטילרי תדיר לעבר יישובי הצפון. ארגונים אלה זכו למימון ולהכשרה צבאית מברית המועצות, מלב, מעיראק וממדינות נוספות, כסיוע לבלום את ההשפעה האמריקאית בלבנון.

מלחמת האזרחים גם יצרה שותפות אינטרסים בין ישראל למחנה הנוצרי-מארוני כנגד ארגוני המחבלים הפלסטיניים, ובמידה פחותה, כנגד הנוכחות הסורית בלבנון. נוסף על כך, לנוכח חולשת השלטון המרכזי ולנוכח איום המחבלים החלה ישראל לסייע לאוכלוסיית דרום לבנון ולטפח מיליציה בדרום לבנון, שנקראה יחידת אליקליעה ומאוחר יותר 'מיליציה חדאד' או 'צבא לבנון החופשית'. המיליציה סייעה לנוצרים בדרום לבנון להתגונן מפני הארגונים הפלסטיניים, וכך שירתה גם את הצרכים הביטחוניים של ישראל. פעילות הטרור הפלסטיני כנגד ישראל נמשכה. לאחר הפיגוע הקשה בכביש החוף (1978), שבו נרצחו 35 ישראלים, יצאה ישראל למבצע 'אבי החוכמה' (מבצע ליטני), שכלל התקפה בהיקף נרחב למיגור תשתיות הטרור ברצועה רחבה לאורך הגבול בדרום לבנון.² סדר הכוחות שהופעל במבצע זה היה הגדול ביותר שהופעל מאז מלחמת יום הכיפורים וכלל כשלוש חטיבות חי"ר, חטיבת שריון ושני אגדים ארטילריים. בעקבות המבצע תפסה

¹ מאור לוי הינו דוקטור להיסטוריה מטעם האוניברסיטה העברית. במסגרת לימודיו חקר את שימוש צה"ל בטנקי שלל בשלוש השנים האחרונות עובד כעמית מחקר במחלקה להיסטוריה בצה"ל. מאמר זה מבוסס בעיקר על אטלס מלחמת שלום הגליל (לוי, מאור [עורך], **מלחמת שלום הגליל – מפות ומבצעים**, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 2022), ונסמך על מחקרי המחלקה להיסטוריה – רשימה של מחקרים אלו מצויה בסוף המאמר.

² בקרוב יתפרסם מחקר של המחלקה להיסטוריה על מבצע ליטני (זלמנוביץ, בעז, **הדרך צפונה – מבצע "ליטני"** – 11 במארכ עד 13 ביוני 1978).

ימילציית חדאדי חזקה על רצועה ברוחב של כ־5 עד 10 ק"מ בדרום לבנון (אזור דרום לבנון – אד"ל). מצפון לה, על פי החלטת מועצת הביטחון 425, נפרסו כוחות מטעם האו"ם (יוניפיל) כדי להרחיק את המחבלים מהמרחב. בעקבות המבצע התברר לדרג המדיני ולפיקוד הצבאי הבכיר שפשיטה עד נהר הליטני אינה מספיקה כדי לעצור את פעילות המחבלים מדרום לבנון.

מנחם בגין, ראש ממשלת ישראל, לוחץ את ידו של מייג'ור סעד חדאד, מפקד מיליצייית צבא לבנון החופשית, קריית שמונה, יוני 1982. לשכת העיתונות הממשלתית (צילום: סער יעקב)

שריוניות מסוג אי־אס־אל (פאנהרד) בשירות כוח יוניפיל של האו"ם בלבנון (United Nations Interim Force in Lebanon). כוח זה הוקם ונפרס בדרום לבנון בעקבות מבצע ליטני, וסייע למניעת הסתננות מחבלים לעבר גבול ישראל, 1978. לשכת העיתונות הממשלתית (צילום: סער יעקב)

לאחר מבצע ליטני חיזקה ישראל את יחסיה עם מנהיגי המחנה הנוצרי-מארוני הלבנוני, בשיר ג'ומייל, שעמד בראש איגוד המיליציות הנוצריות, 'הכוחות הלבנוניים'. באפריל 1981 הוביל מאבק שליטה בין המיליציות הנוצריות ובין סוריה בעיר הנוצרית זחלה, הסמוכה לגבול הסורי, את ישראל להתערב בסכסוך. במהלך עימות בין הצבא הסורי למיליציות הנוצריות הפיל חיל האוויר הישראלי שני מסוקי תובלה סוריים, כאיתות לסורים להפסיק להשתמש בחיל האוויר הסורי כנגד המיליציות הנוצריות. למחרת התקיפה פרסה סוריה סוללות טילים נגד מטוסים בלבנון, ואלה הגבילו את חופש הפעולה הישראלי.

חרף הישגי מבצע ליטני המשיכה ישראל להיות עסוקה בטרור הפלסטיני מלבנון. בתחילת שנות השמונים הביאו ימי קרב ארטילריים בגבול הצפון ופעילות הטרור את ישראל לזיזם רצף של מבצעי פשיטה כנגד מעוזי מחבלים באזור העיירה נבטייה, באזור החוף ובאזורים נוספים: מבצע 'מתח גבוה' (אפריל 1980), מבצע 'מוביל' (אוגוסט 1980), מבצע 'לבלוב' (אוקטובר 1980), מבצע 'סיגל' (דצמבר 1980), מבצע 'משלב חדש' (פברואר 1981) ומבצע 'ערבית משולב' (אפריל 1981). לאחר צבר ימי קרב ביולי 1981, שבמהלכו ירו המחבלים אלפי פגזים ורקטות וחיל האוויר לא הצליח לשתק את הירי, בתיווך אמריקאי הושג הסכם הפסקת אש בין ישראל לאש"ף, שנמשכה עד ערב מלחמת שלום הגליל, ובעקבותיה פחתה הפעילות החבלנית. עם זאת צה"ל הכין את עצמו למבצע צבאי רחב בלבנון.

בסוף שנת 1981 הפכה תוכנית 'אורנים' להיות התוכנית האופרטיבית העיקרית לפעולה בלבנון. מלכתחילה היו יעדיה המדיניים שאפתניים ביותר, וכללו חיסול תשתית המחבלים בלבנון, פגיעה במערך הטיק"א (טילי קרקע-אוויר) הסורי בבקעת הלבנון, הסגת הצבא הסורי מדרום הבקעה ומהאזור שבין ביירות לזחלה וסיוע להקמת משטר חדש בלבנון, בראשות המחנה הנוצרי-מארוני. השגת יעדים אלו חייבה את צה"ל לכבוש את ביירות, להתייצב על כביש ביירות-דמשק, להילחם בצבא הסורי, להקים משטר צבאי בלבנון ולשהות בה עד לכינונה של הממשלה החדשה. אחת הגרסאות של תוכנית 'אורנים', 'אורנים קטן', כללה השלמה של תמרון קרקעי מוגבל תוך 36 שעות, ותכליתו הייתה להפסיק את הירי הארטילרי על יישובי הצפון. תוכנית זו הייתה גם השלב הראשון בתוכנית 'אורנים' הגדולה, ובה היו הכוחות הקרקעיים אמורים להתייצב ביעדיהם הסופיים תוך ארבע יממות. גרסה אחרת של 'אורנים' נקראה 'שלום הגליל', וכינויה הפך לשם המבצע הצבאי בכללותו.

חרף הפסקת האש עם אש"ף, שלוותה באווירה מתוחה בגבול הצפוני, מתחילת שנת 1982 גברה מוכנותה של ישראל לקראת מבצע צבאי רחב בלבנון. לתפיסת המחבלים התייחסה הפסקת האש רק לפעילות בגבול ישראל-לבנון, ופעילות טרור המשיכה בגזרות אחרות ולעבר מטרות ישראליות בחו"ל. פעמיים במהלך המחצית הראשונה של השנה הוכרזה כוננות של 24 שעות ליציאה למבצע בלבנון – 'דמי כניסה' בפברואר ו'מעשה אבות' באפריל.

בתחילת אפריל, לנוכח צבר של אירועי טרור, ובהם ההתנקשות ביעקב בר-סימן טוב, דיפלומט ישראלי בפריז, הגיבה ישראל בתקיפת יעדי טרור בלבנון, ובמהלכה הפילה שני מטוסי מיג סוריים. בתגובה הודיע אש"ף על סיום הפסקת האש, ובתחילת מאי קידמה סוריה כוחות לעבר דרום הבקעה. מעט לאחר מכן שוב הגיבה ישראל לפעילות החבלנית בהפצצת יעדים בלבנון, ובעקבות זאת השיבו ארגוני המחבלים בירי. באמצע מאי, לנוכח המתרחש בגבול הצפוני, הוצגה

תוכנית 'שלום הגליל' לממשלה כתוכנית המיועדת לתפוס שטח בעומק של כ־40 ק"מ בתוך לבנון תוך זמן קצר ולטהרו מנוכחות ארגוני המחבלים (קרי, 'אורנים קטן'). יישום התוכנית היה צפוי להפסיק את ירי התותחים והרקטות על יישובי הצפון ולפגוע באחיות המחבלים בלבנון לאורך זמן. כמה ימים קודם לכן הוצגה לממשלה תוכנית 'אורנים', שהייתה רחבה וממושכת יותר. עם זאת 'שלום הגליל' הוצגה כהתאמה של 'אורנים' למצב הנוכחי. בדיוני הממשלה עלתה בבירור אפשרות שהמבצע יתפתח אל מעבר לקו ה־40 ק"מ, וכן שצה"ל יצטרך להילחם גם בצבא הסורי. מאותה עת הובן שהסלמה נוספת תחייב לצאת למבצע צבאי רחב בלבנון.

מימין: מפקד פיקוד הצפון, אלוף אמיר דרורי (דובר צה"ל); משמאל: הרמטכ"ל רב־אלוף רפאל (רפול) איתן ושר הביטחון אריאל שרון ברקע העיר ביירות (ארכיון צה"ל, צילום: אורי דן)

בליל 3–4 ביוני התנקשו מחבלים פלסטינים בשגריר ישראל בבריטניה, שלמה ארגוב. למחרת הגיב צה"ל בהפצצת יעדי מחבלים בלבנון והחל להיערך לביצוע 'אורנים'. בהמשך היום התפתחה לחימה, ובעקבותיה הכריזה ממשלת ישראל ב-5 ביוני על יציאה למבצע שלום הגליל. יום לאחר מכן החלה ההתקדמות הקרקעית של צה"ל בלבנון. מלחמת שלום הגליל נערכה מ־5 ביוני עד 29 בספטמבר 1982, ואת מהלכה אפשר לחלק לשלוש תקופות עיקריות:

- **שבוע המלחמה הראשון** (6–13 ביוני) – תקופה זו התאפיינה בהתקדמות כוחות צה"ל בלבנון ובלחימה בעצימות גבוהה בשלוש גזרות לחימה: הגזרה המזרחית – הכוללת את בקעת הלבנון ומערך ג'זין; הגזרה מרכזית – הכוללת את גב ההר הלבנוני; והגזרה המערבית – הכוללת את רצועת החוף, אזור רמת נבטייה ורמת תבנין והמורדות המערביים של הר הלבנון. התקדמות הכוחות בגזרה המזרחית ובגזרה המרכזית פסקה עם הכרזת ישראל על הפסקת אש ב־11 בנו.

אולם הלחימה בגזרה המערבית נמשכה, ועיקר יעדיה הושגו ב־13 ביוני עם כיתור העיר ביירות ועם החבירה לכוחות הנוצריים מדרום־מזרח לעיר. תקופה זו הייתה בעיני רבים עיקר 'מבצע שלום הגליל'.

• **ה'זחילות' והמצור על ביירות (13 ביוני – 31 באוגוסט)** – שלב זה החל עם הגעת כוחות צה"ל אל פאתי ביירות והסתיים עם גירוש ארגוני המחבלים ועם נסיגת הצבא הסורי מהעיר. הלחימה במהלך המצור נערכה בעצימות נמוכה והייתה סטטית ברובה. בד בבד עם המצור עסקו כוחות צה"ל גם בפעילות ביטחון שוטף בשטחי לבנון. בתקופה זו נערכו שני אירועי לחימה חריגים: בימים 20–25 ביוני קידם צה"ל את כוחותיו שבמרכז לבנון לעבר כביש ביירות–דמשק כדי להמשיך לבודד את ביירות אם יידרש להסיג את כוחותיו מהעיר. אירוע אחר, שהתקיים בתגובה על פיגועים רבים שערכו מחבלים בחסות הצבא הסורי, היה יום קרב ב־22 ביולי כנגד הצבא הסורי בגזרה המזרחית (מבצע 'טרף')³.

• **פינוי המחבלים עד נסיגת צה"ל מביירות המערבית (31 באוגוסט – 29 בספטמבר)**. לאחר סיום המצור נערך ניסיון כושל להחליף את המשטר בלבנון. ב־23 באוגוסט נבחר בשיר ג'ומייל לנשיא לבנון, ותחילת כהונתו נקבעה לסוף ספטמבר. לכאורה, סימן פינוי המחבלים את השגת יעדי מבצע 'שלום הגליל', ובחירתו של ג'ומייל הייתה אבן דרך חשובה נוספת לקראת שינוי מצב קבוע בלבנון. עם זאת, ב־14 בספטמבר נרצח ג'ומייל, ובעקבות זאת נאלץ צה"ל לכבוש את ביירות המערבית. במהלך ההשתלטות על העיר, בימים 16–18 בספטמבר טבחו הפלנגות הנוצריות בתושבי מחנות הפליטים הפלסטיניים סברא ושתילא. אירוע זה עורר לחץ בין־לאומי וביקורת מבית, ואילץ את ישראל לסגת מביירות. ב־20 בספטמבר החל צה"ל להסיג את כוחותיו מביירות המערבית, וב־29 בספטמבר סיים את נסיגתו. תאריך זה הוכר בדיעבד כתאריך סיום המלחמה.

האויב

במלחמת שלום הגליל לחם צה"ל בשני אויבים עיקריים, ארגוני המחבלים והצבא הסורי. הכוח הלוחם של ארגוני המחבלים מנה כ־15 אלף לוחמים והורכב ממיליציות שונות. את פעילותן של רוב המיליציות ריכז הפתח, הארגון הגדול ביותר. בשנים שקדמו למלחמה, ובייחוד לאחר מבצע ליטני, ארגן הפתח את שורותיו מחדש כארגון צבאי סדור, הצטייד בנשק רב ונערך לפלישה ישראלית ללבנון. ארגוני המחבלים היו מצוידים בכ־70 טנקי טי־34 ובמאות קני ארטילריה, משגרי רקטות, מרגמות וטילי נ"מ ונ"ט, נוסף על שפע של נשק קל ושל תחמושת. היערכות המחבלים כללה מערך בסיסים, ביצורים, מחסני תחמושת, עמדות ומוצבים השולטים על הצירים ועל השטחים העירוניים. עיקר הכוחות נערכו בגזרה המערבית – לאורך ציר החוף, בערי החוף, צור, צידון וביירות, ובמחנות הפליטים הסמוכים אליהן. שאר המחבלים נערכו באזור הפתחלנד ובדרום הבקאע, רמת נבטייה, ומיעוטם באזור ההר. כוונת הייתה לנהל קרב שהיה ולמשוך את צה"ל

³ שם אחר המופיע במקורות המידע בני הזמן הוא 'חיות טרף'.

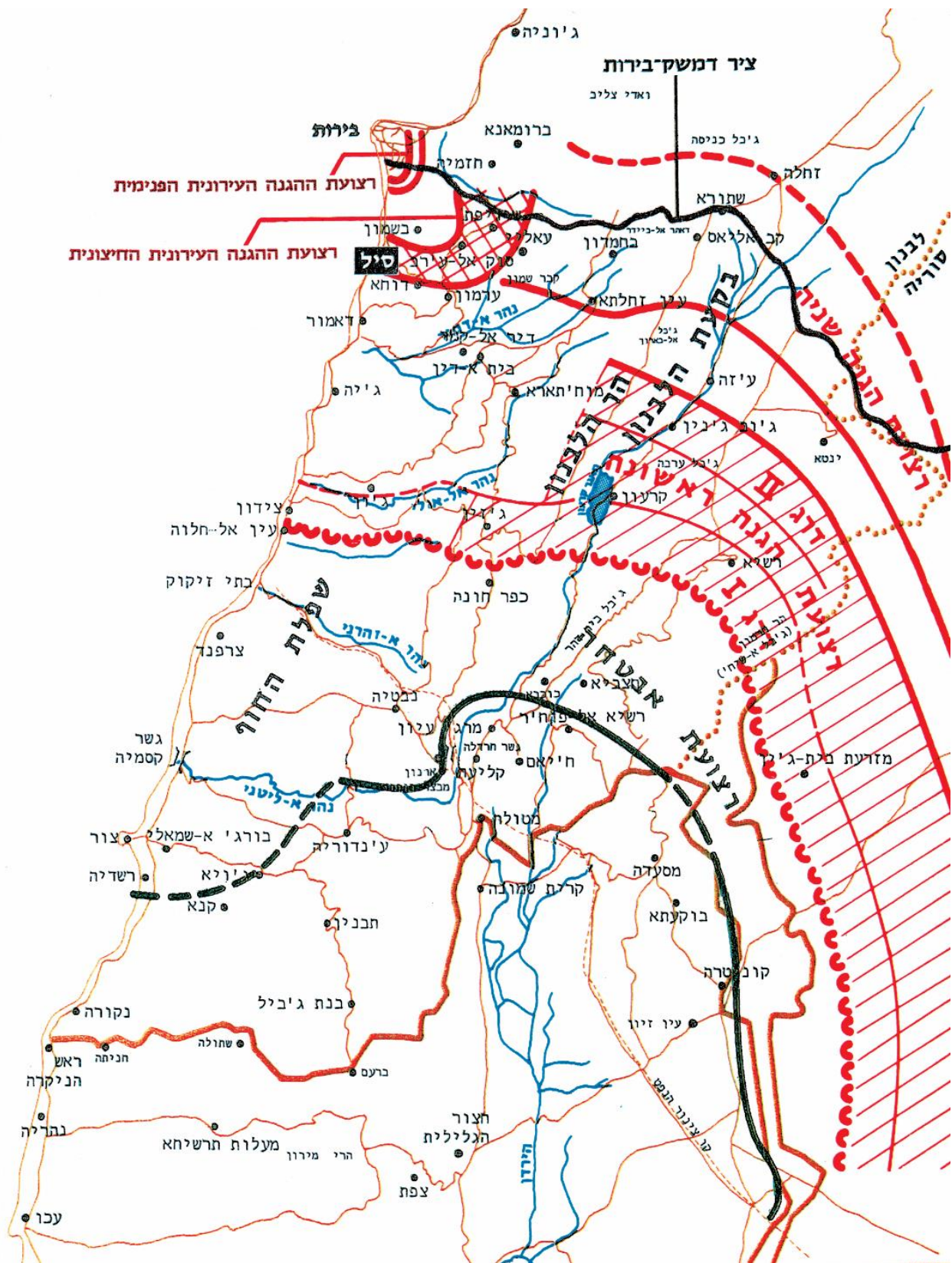
ללחימה בשטח בנוי, שבו עשויים המחבלים להיות מועילים יותר. מתוך השהיית התקדמותו של צה"ל קיווה אש"ף לעורר לחץ בין-לאומי על ישראל, שיביא להפסקת הלחימה. היערכות הצבא הסורי בלבנון התבססה על הכוח הסורי בלבנון (כס"ב), שהיה מוצב כדרך קבע בלבנון ושימש אמצעי לשיטור באוכלוסייה האזרחית, לנוכח המאבקים הביקוהילתיים בלבנון, ולאבטחת האגף הלבנוני מפני מהלך אוגף של צה"ל. עיקר הכוח הסורי רוכז בבקעת הלבנון, והשאר רוכז לאורך כביש ביירות-דמשק, סביב ביירות ובבירות עצמה. הצבא הסורי היה ערוך בשלוש רצועות הגנה – רצועת האבטחה, רצועת ההגנה הראשונה ורצועת ההגנה השנייה ובמערך ההגנה על ביירות.

- **רצועת האבטחה**, שהייתה הרצועה הדרומית ביותר, הורכבה בעיקר מכוחות של ארגוני המחבלים, שנערכו באזור הפתחלנד, ואלה תוגברו בכוחות נ"ט, הנדסה וקומנדו סוריים מעטים. עיכוב התקדמותו של צה"ל ברצועה זו נועד לספק זמן לארגן ולעבות את רצועות ההגנה.

- **רצועת ההגנה הראשונה** נפרסה בין מורדות החרמון במזרח דרך קו מאגר קרעון-כפריא עד לדרום הרי הלבנון במערב – אזור ג'זין, כל זאת מצפון לשטח הנשלט על ידי מיליציות לבנון החופשית והשטח שבפיקוח יוניפיל. עיקר הכוחות ברצועה זו היו בבקאע, אך כוחות קדומניים היו פרוסים בצירי האורך העיקריים באזור ההר.

- **רצועת ההגנה השנייה** התבססה על ציר ביירות-דמשק, משולי החרמון (אזור ה'מעבריים') במזרח עד למערך ההגנה על ביירות במערב. היערכות הסורית באזור ביירות כללה רצועת אבטחה חיצונית באזור פרוורי העיר והכפרים הסמוכים לה ורצועת הגנה פנימית במערב ביירות.

סדר הכוחות הסורי שבמלחמה כלל כדיוויזיה מוגברת ועוד כשתי חטיבות. בעורף כוחות אלו היו כוחות סוריים נוספים, ולצידם היו כוחות אש וסיוע, שחלקם בא לידי ביטוי וחלקם לא. באזור הבקאע קיבלה דיוויזיה 1 אחריות לרצועת ההגנה הראשונה, והיא עיבתה כל מערך גדודי של הכס"ב בחטיבה נוספת. עיקר קרבות צה"ל בגזרה המזרחית נערכו כנגד יחידות דיוויזיה זו. דיוויזיה 3, שבשלב מאוחר יותר בלחימה התקדמה לתוך לבנון, יועדה להתקפת נגד בבקאע, וחלקה הקטן סייע לבלום את התקדמות צה"ל בגזרה המזרחית. כוחות סוריים נוספים כללו חטיבה 65 שנערכה באזור כביש ביירות-דמשק וחטיבה 85 שהייתה ערוכה באזור ביירות.

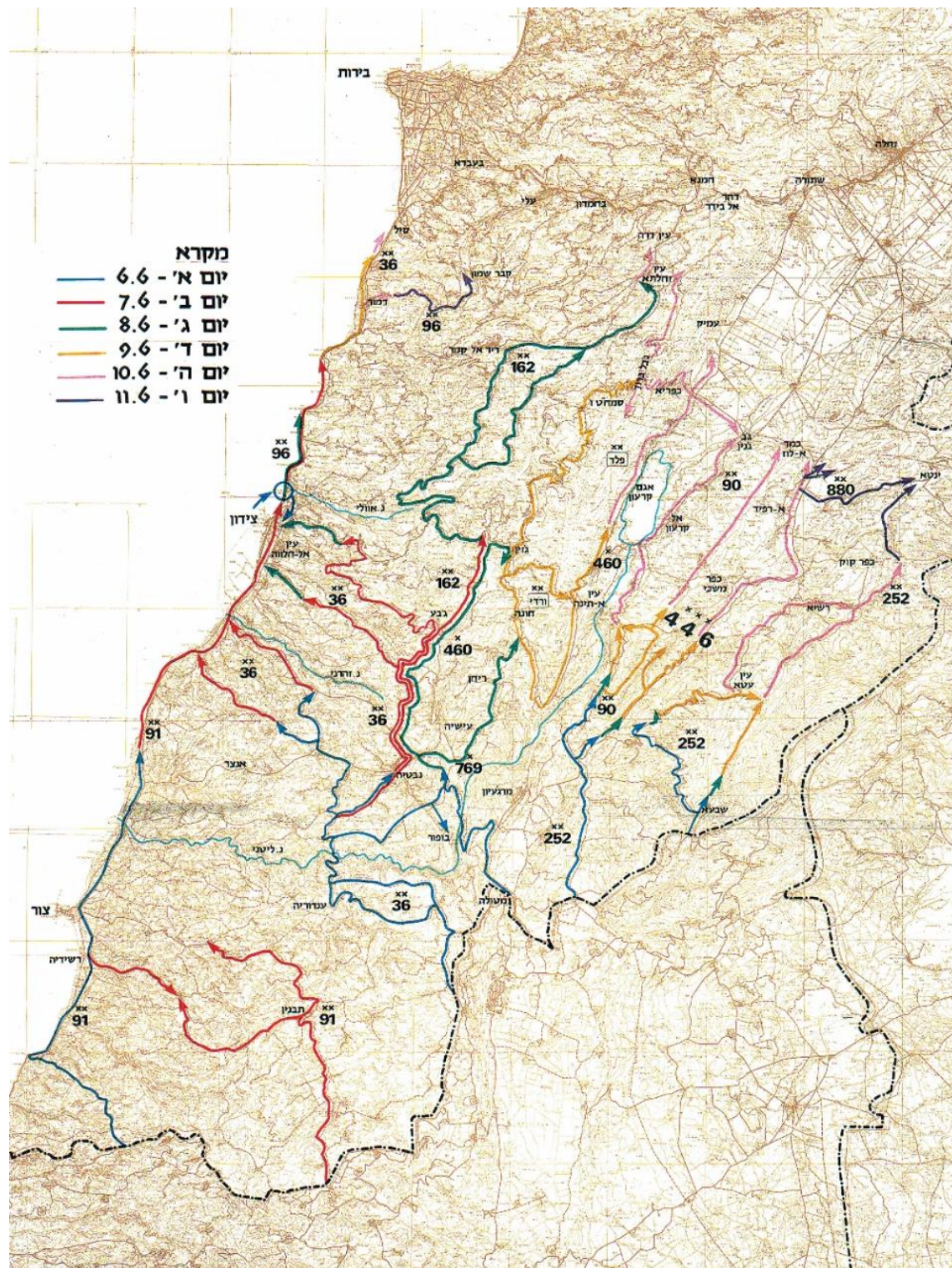
מפה 1 : תפיסת ההגנה הסורית בלבנון ערב מלחמת שלום הגליל⁴

⁴ דני אשר, הלחימה בגזרה המערבית במלחמת "שלום הגליל" יוני 1982, אמי"ץ-תוה"ד-המחלקה להיסטוריה, יולי 2004, עמ' 207.

תוכנית מבצע 'שלום הגליל' כללה התקדמות על פי שלבים והשגת היעדים המערכתיים בזמן קצר ביותר. על פי נוסח התוכנית מצהרי 6 ביוני, תוך 96 שעות מתחילת הלחימה תכנן צה"ל להציב כוח אוגדתי על כביש ביירות-דמשק בציר ההר, להיות מוכן להשמיד את הצבא הסורי שבקאע עד כביש ביירות-דמשק, להציב כוחות על השטחים השולטים על ביירות, לחבור אל הכוחות הנוצריים בקרב העיר ולהיות מוכן לכבוש אותה. תכנון זה לא התאים למשך הזמן המעשי הדרוש להעביר כוחות בהיקף רחב אל היעדים תוך כדי לחימה. הביצוע התעכב באופן ניכר גם בשל הצורך לקבל את אישור הדרג המדיני לפעולת צה"ל בגזרה המרכזית ובגזרה המזרחית, שניצלו הסורים לתגבר את מערכיהם בלבנון.

תוכנית מבצע 'שלום הגליל' על פי שלבים	
6 ביוני אחר הצהריים	
<p>1. 24 שעות לפני הביצוע</p> <p>א. ריכוז כוחות בשטחי היערכות. ב. גיוס השלמות מילואים. ג. הפלגת הכוח הימי לקראת הנחיתה בציר החוף. ד. ביצוע הכנה אווירית וארטילרית.</p> <p>2. עד 24 שעות לאחר תחילת הביצוע</p> <p>א. תפיסת גשר הזהרני ע"י כוחות מונחתים מהים. ב. כוננות לתפיסת שטחי מפתח ע"י כוחות מונחתים מהאוויר. ג. השתלטות על המרחב שבין הליטני והאוולי וכיתור נבטייה. ד. השתלטות על מרחב פתחלנד עד קו כוכבא [כאוכבא]-חצביא ובלימה של התקפות סוריות. ה. הנעת אוגדה בציר החוף, כיתור צור וצידון וחבירה לכוחות המונחתים. ו. הגנה על רמת הגולן.</p>	<p>3. 24 שעות עד 48 שעות לאחר תחילת הביצוע</p> <p>א. התייצבות כוחות על השטחים השולטים על ביירות מדרום על פי פקודה. ב. התייצבות כוח אוגדתי על ציר ביירות-דמשק במרחב דהר אל-ביידר על פי פקודה. ג. כיבוש צור, צידון ונבטייה. ד. הבקעת מתחם קרעון על פי פקודה. ה. טיהור המרחב שבין הליטני והאוולי וכיתור נבטייה. ו. הגנה על רמת הגולן.</p> <p>4. 48 שעות עד 96 שעות לאחר תחילת הביצוע</p> <p>א. כוננות להשמדת הצבא הסורי בבקאע עד כביש ביירות-דמשק. ב. חבירה עם הנוצרים באזור ביירות על פי פקודה. ג. כיבוש ביירות על פי פקודה.</p>

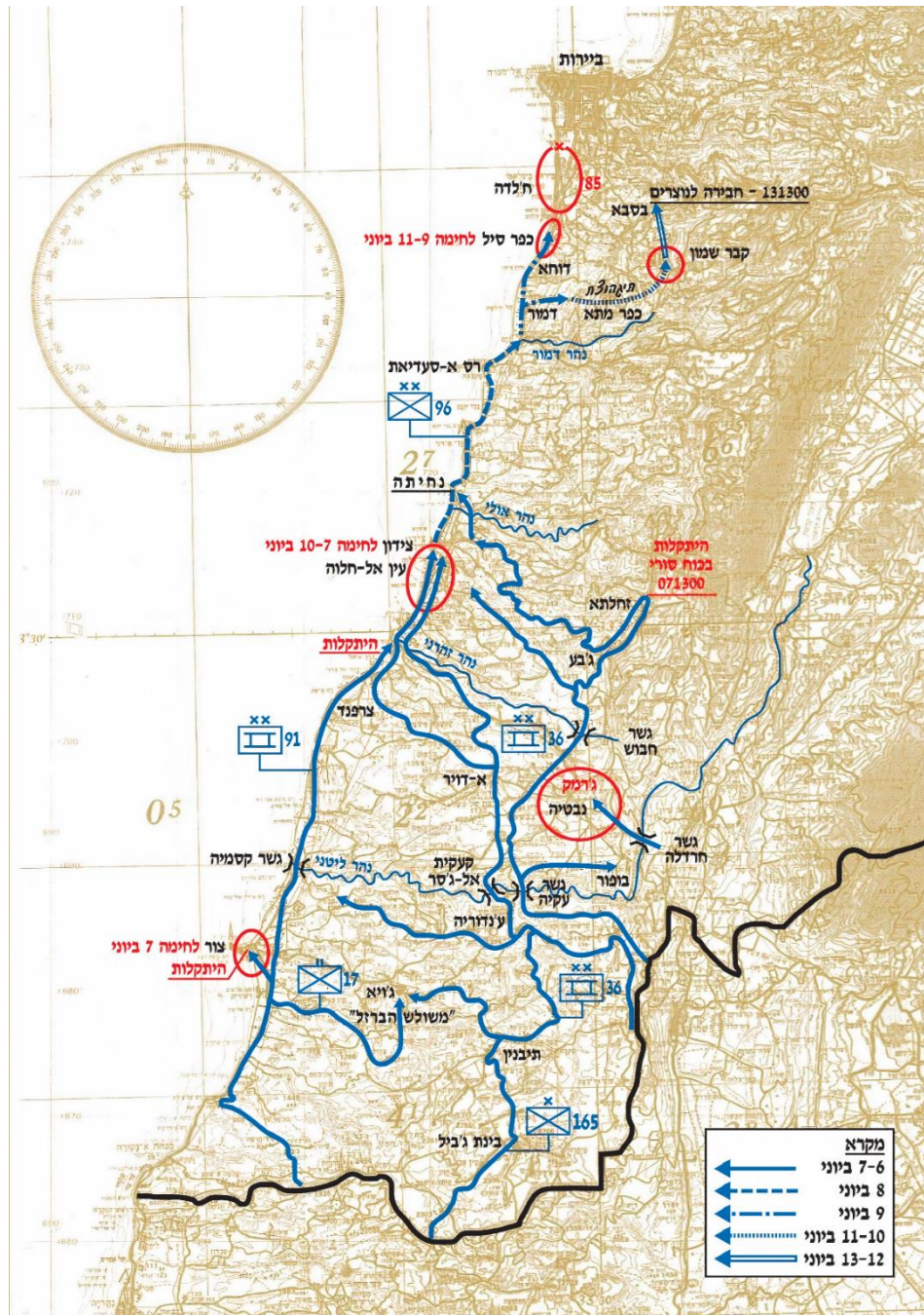
כאמור, עיקר התקדמות צה"ל בלבנון נערכה בשבוע הראשון למלחמה ונהוג לחלקה לשלוש גזרות לחימה, **מערבית, מרכזית ומזרחית**. את הלחימה בלבנון ניהל פיקוד הצפון, בפיקוד אלוף אמיר דרורי, והכוחות שפעלו בגזרה המערבית ובגזרה המרכזית היו כפופים ישירות לפיקוד. בגזרה המזרחית פעלו הכוחות במהלך רוב השבוע הראשון תחת פיקוד מפקדת גיס 446, בפיקוד אלוף יאנוש ברַגל, שהייתה כפופה לפיקוד. בלחימה הופעלו שבע אוגדות סדירות ובמילואים, חלקן פעלו מתחילת המלחמה, וחלקן הוכנסו ללחימה עם גיוסן בשלב מאוחר יותר. שלוש אוגדות פעלו בגזרה המערבית (91, 96 ו-36), אוגדה אחת בגזרה המרכזית (162) ושלוש בגזרה המזרחית (252, 90 ו-880). במהלך הלחימה הקים גיס 446 שני כוחות משימתיים שפעלו במערב הגזרה המזרחית, כוח בפיקוד תא"ל דני ורדי ('כוח ורדי') וכוח בפיקוד תא"ל יוסי פלד ('כוח יוסי'). נוסף על כך, שתי אוגדות נוספות (49 ו-131) ומפקדת גיס 479 שימשו עתודה ברמת הגולן לתרחיש שבו תתרחב הלחימה בצבא הסורי לגזרה זו. סדר הכוחות הכולל בלחימה ובעתודה כלל כ-2,000 טנקים, כ-1,400 מתוכם השתתפו בלחימה בלבנון, ולצידם מאות כלי ארטילריה.

מפה 2 – מהלכים אוגדתיים בלבנון, 6–11 ביוני (גרפיקה: אילנה אגרבה)

התקדמות צה"ל בגזרה המערבית נמשכה מפתיחת המלחמה עד 13 ביוני, עם הכרעת טבעת ההגנה החיצונית על ביירות באזור כפר סיל ועם חבירת כוחות צה"ל לכוחות הנוצריים מזרוע-מזרח לביירות. בכך למעשה הושגו היעדים המערכתיים והחל המצור על ביירות המערבית,

אף שעדיין היה צורך לטהר את השטחים שנכבשו מאמצעי לחימה וממחבלים. בשונה מהגזרה המרכזית ומהגזרה המזרחית, שבהן עיקר הלחימה היה בסורים, רוב הלחימה בגזרה המערבית הייתה בכוחות המחבלים. במסגרת הלחימה בגזרה זו נכללת גם תנועת כוחות אוגדה 36 באזור רמת נבטייה וחברתם לציר החוף באזור צידון. עיקר התקדמות הכוחות נערך לאורך רצועת החוף, על גבי ציר מרכזי אחד, שעבר סמוך למרכזי האוכלוסייה הצפופים ובתוכם. הלחימה הייתה בשלושה מאמצים אוגדתיים:

מפה 3 – הלחימה בגזרה המערבית, 6-13 ביוני (גרפיקה: אילנה אגרה)

אוגדה 91, בפיקוד תת־אלוף איציק מרדכי, החלה כבר בליל 5/4 ביוני לקדם כוחות ארטילריים לתוך המרחב שהיה מוחזק בידי 'מיליציות חדאד' בדרום לבנון. עיקר כוחותיה החלו להתקדם בבוקר 6 ביוני לעבר צור, ובימים 6-10 ביוני לחמה האוגדה בעיר צור, במחנות הפליטים שבקרבתה

ובמרחב שבין צור לצידון. ב־10 בחודש היא החליפה את אוגדה 36 כאוגדה האחראית ללחימה בגזרת צידון, וב־15 בו השלימה את טיהור העיר ואת מחנה הפליטים עין אל־חלווה. כמו כן פעלו כוחותיה לטהר את השטח שבין גבול ישראל לנהר הליטני מכוחות מחבלים ומאמצעי לחימה.

אוגדה 96, בפיקוד תת־אלוף עמוס ירון, נחתה בשפך האוּוּלִי בהדרגה, מ־7 ביוני עד 10 ביוני. היא בודדה את גזרת הלחימה כלפי דרום וכלפי צפון מאזור הנחיתה, הרחיבה את ראש הגשר וסייעה בקרבות על צפון העיר צידון. ב־8 בחודש המשיכה לנוע צפונה לעבר ביירות ועסקה בפתיחת ציר החוף ובהמשך בלחימה באזור דאמור. משם היא התקדמה בשני מאמצים. מאמץ אחד, שבו נערכו הקרבות באזור כפר סיל, היה לפתוח את ציר החוף עד פאתיה הדרומיים של ביירות, והוא הושלם ב־13 בחודש. המאמץ השני, שגם הוא הושלם ביום זה, היה לאגף את ביירות ממזרח ולחבור לכוחות הנוצריים מדרום־מזרח לביירות.

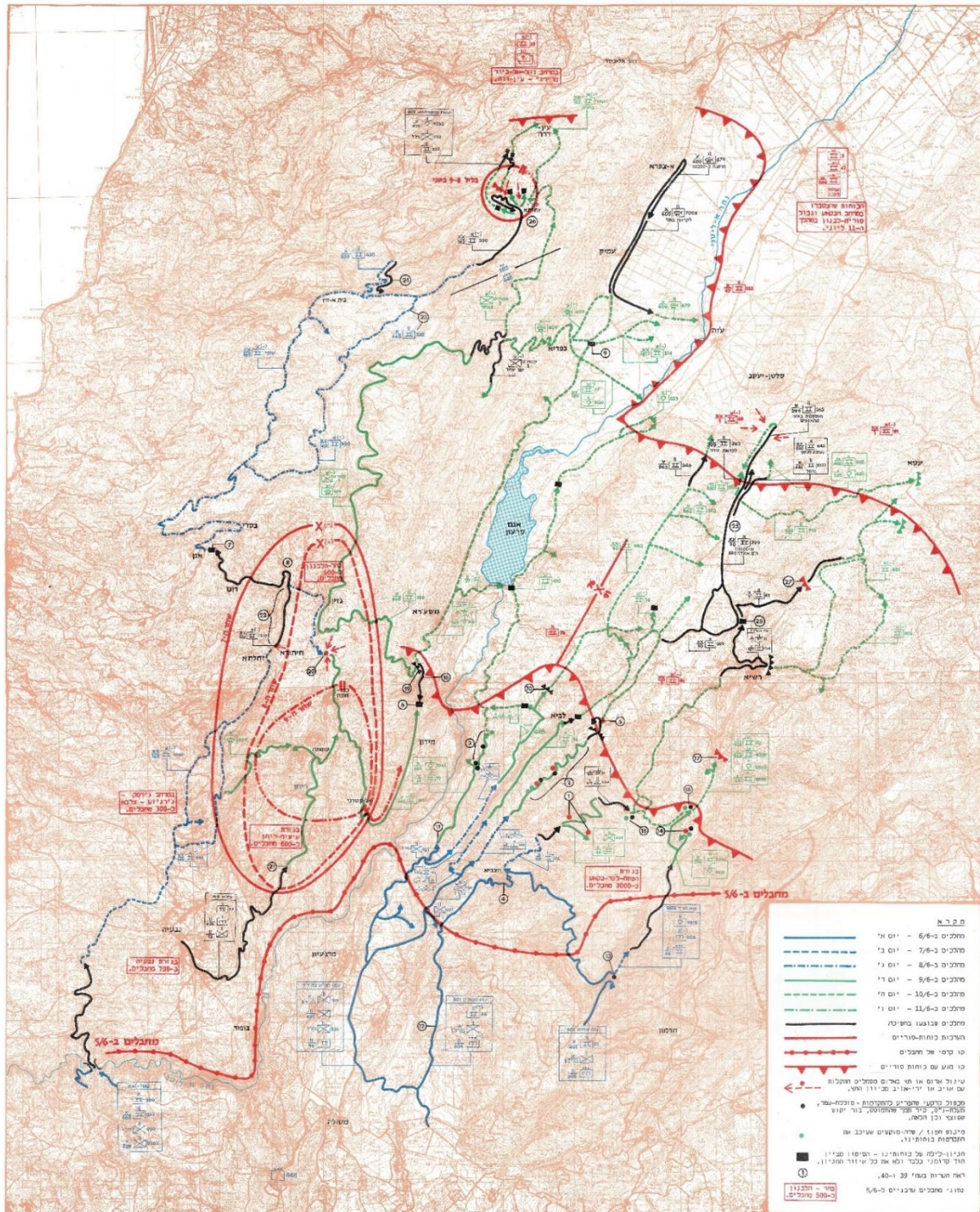
אוגדה 36, בפיקוד תת־אלוף אביגדור קהלני, החלה את לחימתה בגזרה המרכזית, וביומיים הראשונים למלחמה עשתה את דרכה לעבר צידון, תוך לחימה בדרום הגזרה המרכזית ובאזור רמת נבטייה. האוגדה לחמה בצידון ובמחנות הפליטים שממזרח לה מליל 7-8 ביוני ועד 10 בחודש, לאחר מכן הועברה האחריות ללחימה באזור צידון לאוגדה 91, ובשלב זה יחידות אוגדה 36 הועברו תחת פיקוד אוגדה 91 ואוגדה 96. חפ"ק אוגדה 36, שנותר ללא יחידות תחת פיקודו, התמקם מדרום לביירות, באזור העיירה דוחא.

לחימת צה"ל בגזרה המרכזית לעבר כביש ביירות-דמשק כוללת בעיקר את קורות אוגדה 162, בפיקוד מנחם עינן, אף שביומיים הראשונים ללחימה הובילה אוגדה 36 את ההתקדמות בגזרה זו. לצד שתי האוגדות, בגזרה המרכזית פעלו כוחות נוספים, בהם 'כוח ורדי' שלחם במערך ג'זין וכוח סמח"ט גולני שהתקדם בציר ההר. על פי תכנון היעדים בגזרה המרכזית, הצבת כוחות בכביש ביירות-דמשק הייתה עשויה להניב הישגים רבים ובהם איום מהאגף ומהעורף על הכוחות הסוריים שבבקאע, שיוביל להסגתם ולפגיעה בפעילות המחבלים הפועלים בחסותם, ניתוק התנועה בכביש וחבירה לכוחות הנוצריים ממזרח לביירות. עם זאת הלחימה בגזרה זו הייתה צפויה להביא לידי לחימה בכוחות סוריים שבמערך ג'זין, ועל פי הצהרת ממשלת ישראל ב־5 בחודש, היא לא הייתה רצויה. על כן הפעלת הכוח בגזרה המרכזית הייתה עשויה להשפיע על כלל פעילות צה"ל בלבנון, והיא דרשה את אישור הדרג המדיני. עיכוב בקבלת אישור זה, קצב ההתקדמות בפועל ומאפייני הלחימה הביאו לסיום הלחימה בשבוע הראשון בלי להשיג את היעד המערכתי בגזרה זו.

האויב בגזרה כלל בעיקר כוחות סוריים, שהיו מרוכזים באזור ג'זין, ומיעוט של כוחות מחבלים. ריכוז כוח סורי נוסף היה באזור כביש ביירות-דמשק, ואת חלקו פגשה אוגדה 162 ב־8 בחודש באזור הכפר עין זחלתא.

מתחילת הלחימה הוגדרה אוגדה 162 כאוגדת עתודה מטכ"לית, וזו הוכנסה ללחימה בשעות אחר הצהריים ב־6 ביוני. האוגדה התקדמה בגזרה המרכזית באיטיות בעקבות אוגדה 36. קצב ההתקדמות הושפע מהצורך באישור מדיני, בשל חשש מכניסה ללחימה בכוחות הצבא הסורי. ב־7 בחודש התחככה האוגדה במערך הסורי שבאזור ג'זין, אולם מערך זה הותקף לבסוף למחרת בידי 'כוח ורדי', בעוד אוגדה 162 המשיכה צפונה. ב־8 בחודש בשעות הערב עברו כוחות האוגדה את הכפר עין זחלתא, ומצפון לה נתקלו בכוח סורי. לחימתם נמשכה כיומיים, עד צהרי 10 ביוני, ולאחר מכן המשיכו הכוחות להתקדם צפונה. ההתקדמות בגזרה זו נעצרה עם הכרזת ישראל על הפסקת אש

ב-11 ביוני, כשכוחות האוגדה נמצאים מספר קילומטרים מדרום לכביש ביירות-דמשק. היעד המערכתי בגזרה זו הושג לבסוף כשבוועיים לאחר מכן, בשלב היזחילות אל הכביש.

לחימת צה"ל בגזרה המזרחית בשבוע המלחמה הראשון כללה את עיקר כוח המשורייני, יותר מכמות הטנקים שהפעיל בגזרה המרכזית ובגזרה המערבית יחדיו. לחימה זו נחלקת לשני שלבים, עד 9 ביוני ולאחריו, הנבדלים זה מזה בקצב ההתקדמות והחיכוך עם האויב. הבדלים אלו נוצרו

עקב אישור הדרג המדיני מ'9 ביוני לקדם את כוחות צה"ל בגזרה המזרחית ולהבקיע את המערך העיקרי של הצבא הסורי ועקב מבצע 'ערצב 19' של חיל האוויר שהחל בצהרי היום והביא לעליונות אווירית במרחב הלחימה. מבחינת היערכות האויב ולחימתו נערכה הלחימה כקרב שהיה ונסיגה, שהתבסס על רצועות הגנה. בתחילה נערכה הלחימה כנגד כוחות מחבלים וכנגד כוחות סוריים קדומניים ברצועת האבטחה, ובהמשך – כנגד יחידות דיוויזיה 1 ברצועת ההגנה הראשונה וחטיבה אחת מדיוויזיה 3, שרובה נערכה מצפון לגזרת הלחימה להתקפת נגד.

מפרוץ המלחמה נמנע צה"ל מלהילחם בסורים וריכוז מאמץ כנגד המחבלים בגזרה המערבית וברמת נבטייה, ולכן הוגבל קצב ההתקדמות בגזרה המזרחית. מדיניות זו עקבה אחר החלטת הממשלה במוצאי שבת, 5 בחודש, ולפיה "אין לתקוף את הצבא הסורי, אלא אם הוא יתקוף את כוחותינו". תמרון צה"ל בגזרה המזרחית החל ב'6 בחודש והתבסס על כוחות מהאוגדה הסדירה 252. בשלב זה ניהל פיקוד הצפון את הלחימה, עד העברת האחריות ללחימה ממזרח לנהר הליטני לגיס 446 בבוקר 7 ביוני. כוחות הגיס נצברו ונכנסו ללחימה באופן מדורג. בימים 6–9 בחודש התקדמה אוגדה 252 צפונה באזור הפתחלנד, ובהדרגה צברה את כוחותיה שהגיעו מבסיסיהם שבפיקוד הדרום. בהמשך התקדמה גם אוגדת המילואים 90, שגויסה עם תחילת המלחמה, ובבוקר 8 בחודש קיבלה את האחריות למערב הגזרה הגיסית. ההתקדמות בימים הראשונים נעשתה כמעט ללא התנגדות מצד המחבלים, בעוד הכוחות נמנעים ממגע עם הכוחות הסוריים, חרף הפגזות סוריות עליהם. ב'7 בחודש החלו כוחות שפעלו ממערב לליטני, מאוגדות 36 ו'162, להיתקל בסורים באזור ג'זין. ב'8 ביוני קיבל גיס 446 אחריות גם לגזרת ג'זין שממערב לליטני. לשם כך קיבץ כוחות מגזרה זו ככוח מאולתר – 'כוח ורדי', ובימים 8–9 בחודש כבש כוח זה את מערך ג'זין. בבוקר 9 ביוני התקדמה אוגדה 90 לנוכח התנגדות סורית וכמעט השלימה את ההשתלטות על רצועת האבטחה בגזרתה.

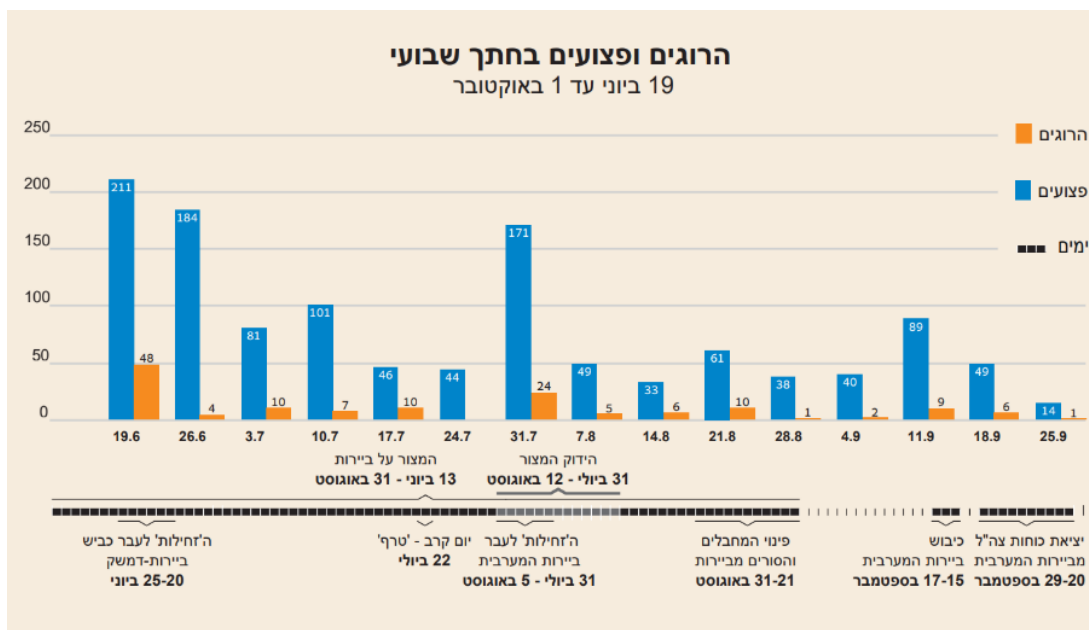
ההשתתפות במתן אישור להמשך התקדמות בגזרה המזרחית אפשרה לסורים לתגבר את רצועת האבטחה בכוחות נ"ט וקומנדו, ובהמשך הם עיכבו את ההתקדמות הישראלית. בשעות אחר הצהריים של 9 ביוני תקף חיל האוויר את סוללות טילי הקרקע-אוויר הסוריות שבלבנון, מבצע 'ערצב 19', והפיל עשרות מטוסי קרב סוריים. עם קבלת האישור מהדרג המדיני, לאחר השגת העליונות האווירית, נדרש הגיס להתקדם במהירות צפונה, הפעם מול מערך סורי מוכן. משימתו הייתה להבקיע את הדרג הראשון של דיוויזיה 1 ולהגיע לקו משערא-ראשיא למחרת (10 בחודש) בבוקר ולקו כפריא-גיב ג'נין-ינטא עד הצהריים. ההתקדמות נתקלה בפעילות שהיה יעילה של שתי חטיבות השריון הסוריות (חטיבות 76 ו'91), וזו האטה את ההתקדמות ברוב הצירים ואפשרה נסיגה מסודרת של רוב הכוחות הסוריים. ב'10 בחודש התקדמו כוחות הגיס צפונה, משני עברי אגם קרעון. אוגדות 252 ו'90 נעו ממזרח לאגם, כשהן מתמודדות עם המערך הסורי העיקרי, בעוד 'כוח ורדי' וכוח על-חטיבתי מאולתר נוסף – 'כוח יוסי' – מתקדמים ממערב לו, כשהם תופסים את משערא ואת ג'בל ברוך ופוגעים מהאגף בכוחות הסוריים. באותו יום לגיס הוקצתה גם אוגדה 880, שגויסה בפיקוד המרכז יומיים קודם לכן, וזו החלה להיכנס ללבנון.

בליל 10–11 ביוני הוחלט כי למחרת בצהריים תוכרז הפסקת אש ותיפסק ההתקדמות צפונה. לפיכך הגיס קיבל הוראה לעבור לימגננה ובלחימה, לנוכח הגעתה הצפויה של דיוויזיה 3 הסורית לחזית. תחילה היה חשש מהיות האגף המזרחי של הגיס חשוף, ולכן הדבר דרבן את אוגדה 252 להתקדם לכיוון ינטא. אולם היקלעות גדוד 362 מחטיבה 399 (שהועברה לפנות בוקר מאוגדה 90 לאוגדה 880) לעומק המערך הסורי באזור הכפר סולטאן יעקוב חייבה את אוגדה 880 לערוך שורה

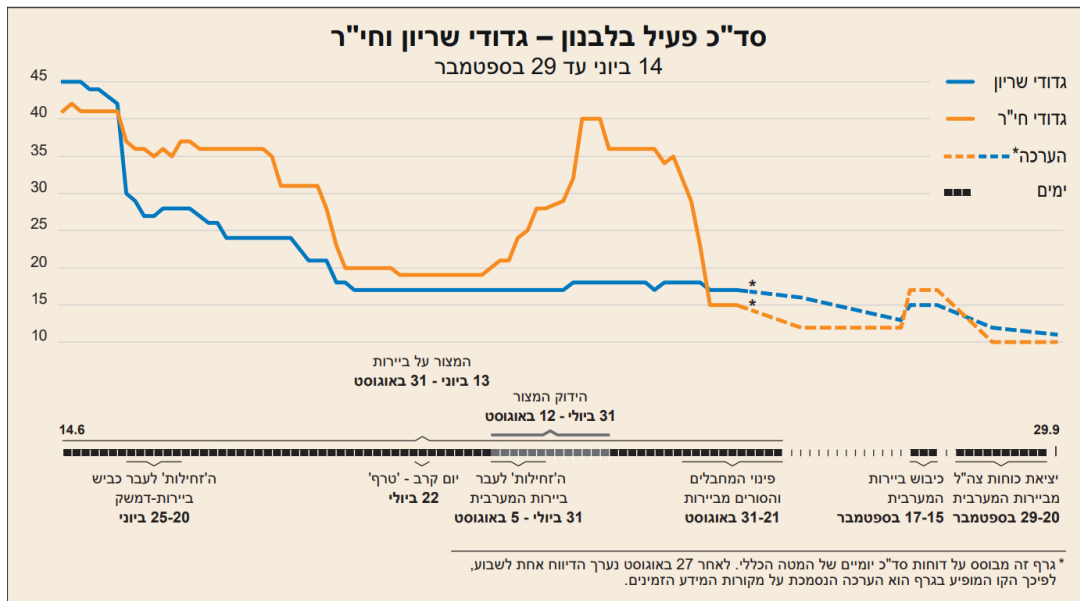
של התקפות בבוקר 11 ביוני בניסיון לחלץ את הגדוד ולייצב את המצב לפני הפסקת האש. בשעה 12:00 הכריזה ישראל על הפסקת אש חד-צדדית. סמוך לשעה זו נעצרה התקדמות הכוחות בגזרה, ובמקומה נערכו הכוחות להגנה ועסקו בשיפור עמדות. חילופי האש נמשכו גם לאחר הפסקת האש, ושכחו תוך כמה ימים עם ייצוב הגזרה.

המעבר לפעילות ביטחון שוטף והמצור על ביירות

עם עצירת התקדמות הכוחות, ב-11 ביוני בגזרה המזרחית ובגזרה המרכזית וב-13 בחודש בגזרה המערבית, השתנו מאפייני הלחימה תוך זמן קצר, ובהתאם השתנה היקף סדר הכוחות הפועל בלבנון. אף שצה"ל המשיך להתקדם לעבר יעדיו, ההתקדמות הייתה איטית ומועטה, לכל היותר קילומטרים בודדים בכל גזרה, במהלכים שנקראו 'כרסום' או 'זחילות'. עיסוקו העיקרי של צה"ל לאחר תקופה זו היה המצור על ביירות, תוך ייצוב קווי ההגנה מול הסורים ותיקונים קטנים בקווי העמדות. בתקופה זו שוחרר רוב סדר הכוחות שגויס במילואים, וצומצם סדר הכוחות הסדיר הפועל בלבנון (ראו תרשים 2). לצד המצור וה'זחילות' עסק צה"ל גם בפעילות של ביטחון שוטף בשטחים שנכבשו. ההתקדמות המהירה של הכוחות בשבוע הראשון לא אפשרה לטהר את כל המרחבים שנתפסו ושבהם עדיין היו מחבלים רבים. כוחות צה"ל נדרשו לסרוק את השטחים שנכבשו ולאתר מצבורי אמצעי לחימה, ובד בבד – לסייע לאוכלוסייה האזרחית שנמצאה בהם. אף שלא חודשה לחימה בהיקף נרחב, בתקופה זו התרחשו תקריות אש תדירות עם כוחות המחבלים וחילופי אש מזדמנים עם כוחות צבא סוריים, ואלו הסבו לצה"ל הרוגים ופצועים (ראו תרשים 1).

תרשים 1 : מלחמת שלום הגליל - הרוגי ופצועי צה"ל בחתך שבועי, 19 ביוני – 1 באוקטובר (גרפיקה : נתי אלקיים)

תרשים 2 : מלחמת שלום הגליל – הסד"כ הפעיל בלבנון – גדודי חי"ר ושריון, 14 ביוני – 29 בספטמבר
(גרפיקה : נתני אלקיים)

בגזרה המזרחית ובגזרה המרכזית נשמרה שגרה שהתבססה על פעילות ביטחון שוטף ללא לחימה בכוחות הצבא הסורי. צה"ל העדיף למקד את מאמציו בגזרת ביירות ולהימנע מלחדש את הלחימה בהיקף נרחב בגזרות אחרות. החל להיערך להתקדמות אל עבר כביש ביירות-דמשק כשבוע לאחר הפסקת האש. המניע למהלך זה היה חשש ממצב שבו יאלץ לסיים את המצור על ביירות בלי להכריע את ארגוני המחבלים שהתבססו בה. תפיסת הכביש הייתה מאפשרת להמשיך בפועל את המצור בלי שכוחות צה"ל ישהו בפאתי ביירות. בימים 20–25 ביוני התקדמה אוגדה 162 לעבר הכביש באזור העיירה בחמדון. ההתקדמות לוותה בחילופי אש עם כוחות הצבא הסורי בגזרה, אף שצה"ל ניסה להימנע מכך והגביל את עוצמת הארטילריה וההפצצות מהאוויר שהפעיל בקרבות כדי להימנע מהסלמה מיותרת. ב־25 בחודש חברו כוחות אוגדה 96, ששהו מדרום־מזרח לביירות, אל כוחות אוגדה 162 באזור עאליי.

מהפסקת האש עד 22 ביולי ערכו כוחות מחבלים, שפעלו בחסות הצבא הסורי, כ־65 פיגועי טרור נגד כוחות צה"ל, שהסבו הרוגים ופצועים רבים. במהלך חודש יולי גברה תדירות אירועי הטרור, ובימים 18–22 ביולי נערכו 17 פיגועים. כך למשל, ב־21 ביוני נהרגו חמישה חיילים, וחייל נוסף נפצע במהלך סריקות באזור מנצורה. בעקבות זאת ב־22 ביולי ערך צה"ל יום קרב (מבצע יטרף) בגזרה המזרחית. יום הקרב נוהל על ידי מפקדת גיס 479, שהחליפה את גיס 446 בפיקוד על הכוחות בגזרה זו, ומטרתו הייתה לאלץ את הצבא הסורי לרסן את פעילות כוחות המחבלים. במהלך המבצע תקפו כוחות צה"ל מאות יעדים, בהם עמדות וריכוזי כוחות של הצבא הסורי ומטרות שונות של כוחות ארגוני המחבלים. בעקבות המבצע רוסנה פעילות כוחות המחבלים, ופעילות הביטחון השוטף בגזרה המזרחית הפכה לשקטה יחסית.

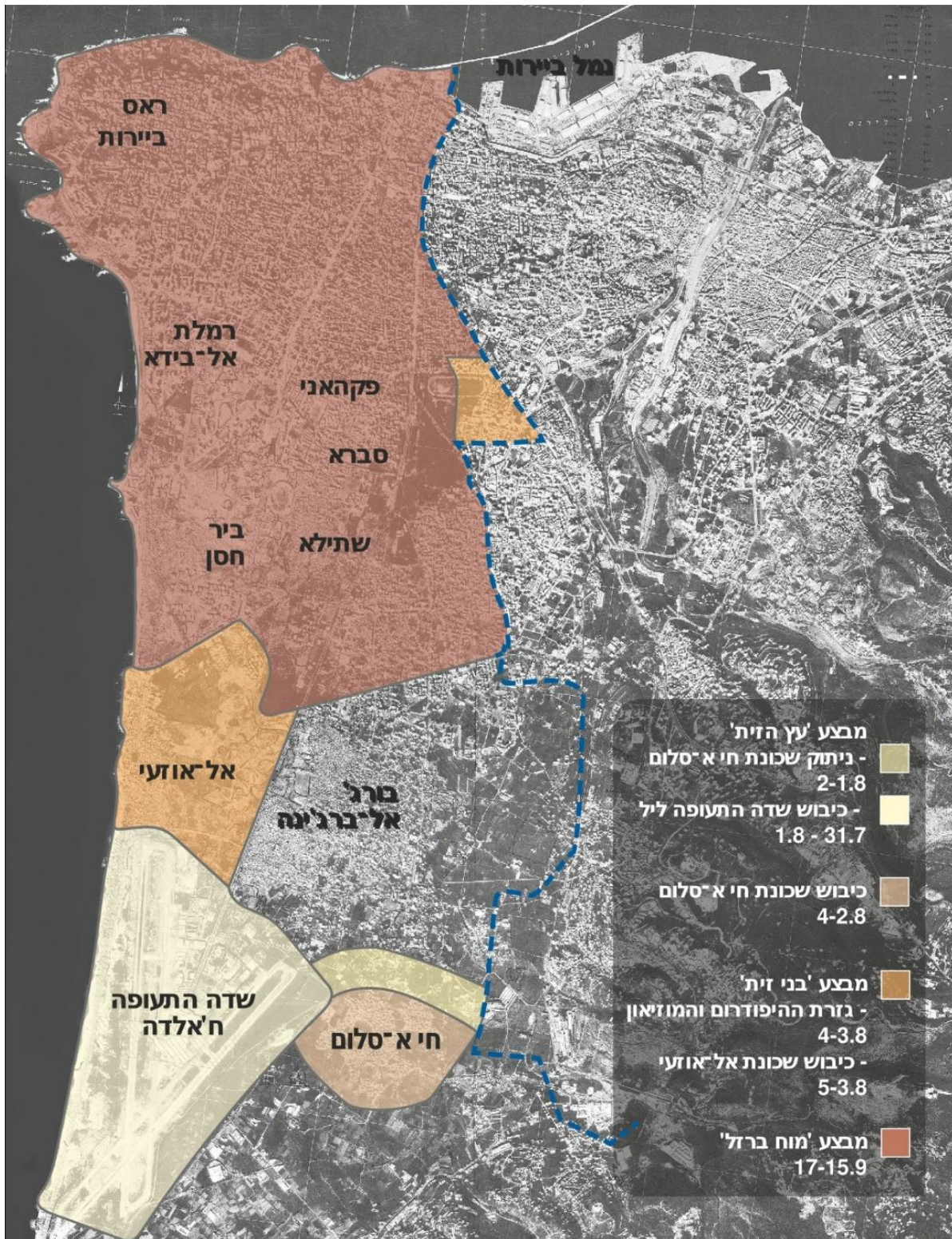
המצור על ביירות

ב־13 ביוני החל המצור על ביירות, והוא נועד להכריע את כוחות המחבלים ואת מפקדותיהם בעיר. יעד זה היה אחד מיעדי מבצע 'שלוש הגליל', והשגתו הייתה מסייעת להקמת שלטון חדש בלבנון בראשות המחנה הנוצרי-מארוני. המצור נערך לאורך כחודשיים, וצה"ל נדרש לקיימו תוך איזון בין הצרכים האזרחיים של עיר בת כחצי מיליון תושבים, המאוכלסת בצפיפות באזרחים ובכוחות אויב, ובין הצרכים המבצעיים. היערכותו בביירות התבססה על 'הקו הירוק', המפריד בין החלק המזרחי – המאוכלס ברובו באוכלוסייה נוצרית – ובין החלק המערבי הכולל בעיקר אוכלוסייה מוסלמית ואת מחנות הפליטים הפלסטיניים. ביום זה החלה אוגדה 96 את המצור, ובהמשך השתתפו בפעילות המצור גם אוגדות 91 ו־162. למצור היבשתי, לאורך 'הקו הירוק' ומדרום לשדה התעופה נוסף מצור ימי כדי למנוע ממחבלים לתגבר את כוחותיהם בביירות וכדי למנוע מן ההנהגה הפלסטינית לברוח ממנה.

האויב בביירות התבסס על שני סוגי כוחות, הצבא הסורי וכוחות צבאיים למחצה המסונפים אליו, ואלה כללו כ־4,500 חיילים ולוחמים וכ־8,000 לוחמים מארגוני מחבלים שונים. עד תחילת אוגוסט הייתה הלחימה סטטית ברובה, כמעין מלחמת התשה, וכללה ימי קרב מזדמנים שבהם נערכו חילופי ירי טנקים וארטילריה, צליפות, פעולות רגליות ממוקדות והפצצות של חיל האוויר. כוחות האויב, שנטמעו בתוך ריכוזי אוכלוסייה אזרחית ושהשתמשו בה כמגן, קיוו שעל ידי שהיית צה"ל יופעל לחץ בין-לאומי על ישראל, שיאלץ אותה להסיג את כוחות צה"ל מהעיר.

ירי תותח מסוג אמ־110 קרדום (203 מ"מ) בעת המצור על ביירות (דובר צה"ל)

מפה 5 : הלחימה בביירות המערבית, - אוגוסט וספטמבר 1982 (גרפיקה : נתי אלקיים)

במהלך המצור ניסה צה"ל להימנע מלפגוע באזרחים לבנונים, הותיר מעברים להכנסת סחורות לעיר ואפשר לאזרחים להימלט ממנה. חופש הפעולה של הכוחות הוגבל גם בהפעלת סיוע אווירי וארטילרי, שהיו עשויים לגרום לנזק אגבי רב ולהגביר את הלחץ הבין-לאומי כנגד המצור. פעילות המצור כללה ניתוק מבוקר של תשתיות חיוניות ופעולות נוספות, בהן ירי ארטילרי, הפצצות

חיל האוויר, מבצעים קרקעיים, לוחמה פסיכולוגית והטעיה. בסוף יולי הגביר צה"ל את הלחץ על ארגוני המחבלים ועל הכוחות הסוריים הנצורים בביירות וכבש חלקים מביירות המערבית. בתחילת אוגוסט התקדם אל תוך ביירות המערבית ותקף את פאתיה הדרומיים ואת מרכזו (מבצע 'בני דודים').

הלחץ הגובר על המחבלים הוביל לקידום ההידברות. בליל 12–13 באוגוסט הושגה הסכמה של יו"ר אש"ף יאסר ערפאת ליציאת כוח רב-לאומי בביירות כדי שיאבטח את נסיגתם, ובהמשך, עם סיום הנסיגה לוותה בהצבת כוח רב-לאומי בביירות כדי שיאבטח את נסיגתם, ובהמשך, עם סיום המלחמה ועם נסיגת צה"ל, יסייע לשקם את לבנון. ב-21 בחודש החל פינוי המחבלים והכוחות הסוריים מביירות, והוא הושלם ב-31 בחודש. בסך הכול התפנו, ככל הנראה, כ-6,000 מחבלים וכ-4,500 חיילים סורים.

בעיצומו של פינוי המחבלים, ב-23 באוגוסט, נבחר בשיר ג'ומייל לשמש נשיא לבנון ועמד להיכנס לתפקיד זה חודש לאחר מכן, ב-23 בספטמבר. ג'ומייל וכוחותיו זכו לסיוע רב של ישראל בשנים שקדמו למלחמה, ועם פינוי רוב המחבלים מביירות נסללה דרכו אל הנשיאות. הקמת שלטון ברשותו, על פי התוכניות המדיניות של ישראל ערב המלחמה, הייתה מסייעת לכינון יחסים בין המדינות, אולם ב-14 בספטמבר נרצח ג'ומייל בידי אזרח לבנוני, שהיה פעיל מחתרתי פרו-סורי. בעקבות הרצח נערך צה"ל להשתלט על מערב ביירות כדי למנוע התפרצות של אירועי אלימות בין קהילתיים וכדי לטהר את העיר ממחבלים שנותרו בה. את כיבוש ביירות המערבית (מבצע 'מוח ברזל') ערכו שתי אוגדות, אוגדה 91 השתלטה על חלקה הצפוני ואוגדה 96 על חלקה הדרומי. תוכנית צה"ל לכיבוש העיר לא כללה את מחנות הפליטים סברא ושתילא, שבהם התרכזו חלק ניכר מכוחות המחבלים שנותרו בעיר, ותוכנן שאת ההשתלטות עליהן יערכו הכוחות הנוצריים. צה"ל השלים את כיבוש רוב העיר המערבית עד 16 בספטמבר ללא התנגדות רבה.

בליל 16–17 בספטמבר נכנסו הכוחות הנוצריים (פלנגות) למחנות הפליטים סברא, שתילא ופקהאני לאחר תיאום עם אוגדה 96, שהייתה אחראית למרחב זה. על פי התכנון המקדים, כוחות אלו נועדו לסרוק את מחנות הפליטים ולאתר מחבלים, ואלו החלו לפעול במחנה בשעות הלילה וביום שלמחרת. פעולתם הופסקה ב-18 לחודש, לאחר שהתברר כי פגעו בהיקף נרחב גם באזרחים תושבי מחנות הפליטים, ובעקבות זאת הופעל לחץ על צבא לבנון לסייע לתושבי המחנות.⁵ לבסוף, ב-19 בספטמבר, נכנסו כוחות צה"ל למחנות הפליטים כדי להגן על התושבים וכדי להרגיע את המצב.

הטבח במחנות הפליטים עורר ביקורת רבה בציבור הישראלי ולחץ בין-לאומי, ובעקבות זאת נאלץ צה"ל לסגת מביירות המערבית. ב-29 בספטמבר הושלמה יציאת כוחותיו מביירות לאחר שהשליטה בעיר הועברה לצבא לבנון ולכוח רב-לאומי, שהורכב מחיילים אמריקאים צרפתיים ואיטלקים.

⁵ דוח ועדת פהן (דין-וחשבון – ועדת-החקירה לחקירת הארועים במחנות הפליטים בביירות, התשמ"ג, עמ' 51) קבע שלא ניתן לקבוע במדויק את כמות ההרוגים בסברא ובשתילא. על פי מכתב של ראש משלחת הצלב האדום בלבנון אל משרד הביטחון במחנה 328 נמצאו גופות. מקור לבנוני אחר מונה 460 קורבנות, מהם 328 פלשתינאים והשאר סורים, לבנונים איראנים ובעלי אזרחות אחרת. למעט 15 נשים ו-20 ילדים, כל הקורבנות הנזכרים במקור זה הם גברים. מקורות מודיעין של צה"ל העריכו את כמות הקורבנות בכ-700 עד 800.

סיכום ומבט לאחור מעשה

מבצע שלום הגליל הוכר באופן בלתי פורמלי כמלחמה על ידי הדרג המדיני במהלך שהיית צה"ל בביירות המערבית.⁶ בתחילת שנת 1983, עם קביעת תקנה בנושא הזכאות לאות מערכה, נתחמה המערכה מ-5 ביוני עד 29 בספטמבר 1982, ושמה הרשמי הוא 'מערכת שלום הגליל'.⁷ בשונה מעימותים גדולים קודמים שהוגדרו כ'מלחמה', נראה שהגדרת המבצע כ'מערכה' תאמה למצב בשטח, שבו עדיין פעלו כוחות צה"ל בלבנון וטרם הוחלט על מועד ועל נסיבות סיום שהייתם. המילה מערכה התאימה גם לתיאור שני מתארי הלחימה שנכללו במבצע, הלחימה במחבלים והלחימה בצבא הסורי, ששירתו הגיונות מערכתיים שונים.⁸

גם לאחר פינוי ביירות המערבית נותרו כוחות צה"ל בלבנון כ-18 שנה. עד יוני 1985 נסוג צה"ל בהדרגתיות אל דרום לבנון. משנת 1985 הוא נותר לפעול בדרום לבנון בסיוע של כוחות צבא דרום לבנון במסגרת 'המערכה ברצועת הביטחון'. שהייתו בלבנון הסתיימה במאי 2000, עם הנסיגה מרצועת הביטחון.

במבט לאחור מעשה, במלחמת שלום הגליל הופעלו כוחות צה"ל לעומק לבנון בהיקף חסר תקדים, שהביאו להישגים ייחודיים ביחס למלחמות ישראל. לראשונה כבש צה"ל עיר בירה ערבית, הנחית מהים כוחות משוריינים בהיקף נרחב, גירש את הנהגת ארגוני המחבלים מלבנון והשמיד, כמעט ללא אבדות, את מערך הנ"מ בבקעת הלבנון וחלק ניכר ממטוסי חיל האוויר הסורי, תוך לחימה אינטנסיבית בצבא סדיר ובאלפי מחבלים. במלחמה הופעלו כוחות בהיקף נרחב, כתשעה כוחות אוגדתיים (קבועים ומשימתיים) שפעלו בלבנון ושתי אוגדות נוספות בעתודה ברמת הגולן, וזו הייתה המלחמה היחידה שבה פעלה מפקדת גיס. במשך מספר שנים לאחר מלחמת שלום הגליל ובעקבות שהייה בלבנון פסקו הירי הארטילרי לעבר יישובי הצפון ופיגועי הטרור כנגד אזרחי המדינה. עם זאת זירה זו המשיכה להיות במרכז פעילות הביטחון השוטף של צה"ל. פעילות הטרור מלבנון לא פסקה והסבה נפגעים רבים לכוחות צה"ל, ולאחר זמן הופנתה שוב גם לעבר אזרחי ישראל ויישובי הצפון.

נסיבות היציאה למלחמה, מאפייני ניהולה המדיניים והצבאיים וסיומה העיבו על ההישגים הטקטיים והמערכתיים המרשימים. היקף הנפגעים לצה"ל כלל למעלה מ-348 חיילים הרוגים ו-2100 פצועים; הלחימה לוותה בתקריות ירי דרצדדי קשות ביותר; עד היום הותירה סוגיית השבויים והנעדרים את חותמה בחברה הישראלית; בעסקאות לשחרור השבויים שילמה ישראל

⁶ כך למשל בדיון במליאת הכנסת ב-8 בספטמבר 1982. מדבריו של שר הביטחון משתמע ש'המלחמה' נגמרה, ובנאום לכנסת סוקר את הישגיה (הכנסת העשירית, ישיבה מספר 121, 8 בספטמבר 1982, פרוטוקול הדיון זמין באתר הכנסת במרשתת).

⁷ משרד הביטחון/מחוז חיפה והגליל המערבי, **תקנות העיטורים בצבא הגנה לישראל (אות מערכת שלום הגליל – קביעת זכאים), התשמ"ג 1983**, 9 בינואר 1983; שלום הגליל' היה שם התוכנית הצבאית שממשלת ישראל החליטה לקיימה ב-5 ביוני 1982. בעיתונות התקופה זכה מבצע זה לכינוי הפופולרי 'מלחמת לבנון', שנותר כשם לא רשמי שנים לאחר סיומו, ולעיתים נקרא 'מלחמת שלום הגליל' או בשמו המקורי 'מבצע שלום הגליל'. משנת 2006 זכה המבצע לכינוי הפופולרי 'מלחמת לבנון הראשונה', אולם הוא טרם הוכר כשם רשמי. שם אחר, על פי ספרו של שר ההגנה הסורי מצטפא טלאס הוא 'הפלישה הישראלית ללבנון'.

⁸ על פי לקסיקון דביר (בורלא, יאיר, **לקסיקון מונחים צבאיים (עברי-אנגלי)**, הוצאת דביר, 1988, עמ' 276), מערכה היא: "סדרת קרבות הקשורים ביניהם מבחינת המטרה המשותפת ומבחינת הזמן והמרחב, ומבוצעים כשלב ברור ומוגדר במלחמה או במבצע אסטרטגי כולל". בהשאלה מונח זה מתייחס למאבק ממושך וכולל להשגת מטרה מסוימת.

⁹ נפגעים אלו הם ביחס לתקופה שמ-4 ביוני עד 31 באוגוסט. נראה שעד סוף המלחמה היקף הנפגעים גדול יותר בכ-15 חללים ועשרות פצועים.

מחיר כבד, שהשפיע לאורך שנים על יכולת המיקוח של ישראל בעסקאות דומות;¹⁰ המלחמה הסבה נזק אגבי רב, ברכוש ובחיי אדם לאזרחי לבנון, מהם אלפים נהרגו במלחמה; פעילות צה"ל בלבנון נתפסה באמצעי התקשורת ובתודעה הציבורית כמלחמת ברירה שיזם שר הביטחון אריאל שרון ושנכפתה על ממשלה שלא הייתה מודעת לתוכניות. המלחמה עוררה ביקורת ציבורית נוקבת בחברה הישראלית שבאה לידי ביטוי גם בשורות הצבא, והיא ליוותה לחץ בין-לאומי כבד, שכלל עימות עם ארצות הברית; אירוע הטבח של המיליציות הנוצריות במחנות הפליטים סברא ושתילא הביא להקמת 'ועדת כהן' – ועדת חקירה ממלכתית לבדיקת האירועים, וזו פרסמה את מסקנותיה ב-7 בפברואר 1983. אומנם הוועדה קבעה שלא נמצאו הוכחות למעורבות ישירה של צה"ל בטבח במחנות הפליטים, אולם ציינה שבמהלכו ידעו מספר קצינים על קיומו, ולמרות זאת הם לא פעלו בנחרצות מספקת כדי להביא להפסקתו. הוועדה מתחה ביקורת קשה על תפקודם של הדרג המדיני ושל הדרג הצבאי באירוע והמליצה על סיום תפקידו של אריאל שרון כשר הביטחון; מעל לכול, במונחים רבים לא הסתיימה המערכה בלבנון עד יציאת צה"ל מלבנון. אף שהלחימה שינתה את פניה, מחיר הפצועים וההרוגים, מסקנות ועדת החקירה ושאלת שהיית צה"ל בלבנון המשיכו להדהד בחברה הישראלית עוד שנים רבות.

¹⁰ דן קורן ויחיאל גוטמן, *ממשלות ישראל לדורותיהן – החלטות חכמות והחלטות מטופשות*, ידיעות אחרונות – ספרי חמד, 2017, עמ' 163–183.

מחקרי המחלקה להיסטוריה על מלחמת שלום הגליל

- בכחול** - קישור למחקר באתר המחלקה במרשתת.
אורן, אלחנן, אוגדה 162 בדרך ההר: מבצע "של"ג" 6-11 ביוני 1982, אג"ס-תוה"ד – מחלקת היסטוריה, אוקטובר 1998 – [אוגדה 162](#).
- אורן, אלחנן, גיס 446 בלחימה בגזרה המזרחית במבצע "של"ג" 6-11 ביוני 1982 (ארעי), אג"ס-תוה"ד – מחלקת היסטוריה, יוני 1995 – פרסום פנימי.
- אלרון, זאב, "יחידות חי"ר חטיבתיות במבצע 'שלום הגליל' – ארגון לקרב ושימוש ביכולות ייעודיות – סקירה מקדמית", יסודות 2, המחלקה להיסטוריה, 2020 – [יחידות חי"ר חטיבתיות](#).
אשר, דני, הלחימה על הבופור במערכת שלום הגליל 6-7 ביוני 1982, המחלקה להיסטוריה, יוני 2006.
- אשר, דני, הלחימה בגזרה המערבית במלחמת "שלום הגליל" יוני 1982, אמ"ץ-תוה"ד – המחלקה להיסטוריה, יולי 2004 – [הגזרה המערבית](#).
- בן דור, ישראל, הלחימה ב"רצועת האבטחה" 6-10 ביוני במלחמת "שלום הגליל", חלק א' וב', אג"ס-תוה"ד – מחלקת היסטוריה, יוני 1995 – פרסום פנימי.
ברונפלד, שאול, "מה עוד תבקשי מאיתנו מכורה?" – הנחיתה בשפך האוּלִי במלחמת שלום הגליל", יסודות 3, המחלקה להיסטוריה, 2021 – [הנחיתה](#).
- גולן, שמעון, התכנון האסטרטגי-אופרטיבי לקראת מלחמת "שלום הגליל", אמ"ץ-תוה"ד – המחלקה להיסטוריה – פרסום פנימי.
- גולן, שמעון, של"ג בלבנון: קבלת ההחלטות בפיקוד העליון במלחמת "שלום הגליל", תוה"ד – המחלקה להיסטוריה, משרד הביטחון – ההוצאה לאור ומודן, 2017.
- הרשקו, נח (עורך), לחימת הלילה של צה"ל בבקאע ובהר הלבנון במלחמת של"ג 6-11 ליוני 1982, אג"ס-מה"ד-מחלקת היסטוריה, 1990 – פרסום פנימי.
זלמנוביץ, בעז (עורך), הקרב בסולטאן יעקוב, תוה"ד – המחלקה להיסטוריה, משרד הביטחון – ההוצאה לאור ומודן, 2020.
- יקר, רפאל, המערכה על מערך ג'זין והמסע לג'בל ברוך 6-10 ביוני במלחמת "שלום הגליל", אג"ס-מה"ד – מחלקת היסטוריה, אפריל 1990 – [ג'זין](#).
- יקר, רפאל, 'כוח ורדי' בדרום מערך הקרעון 9-10 ביוני 1982 במלחמת "שלום הגליל", אג"ס-מה"ד – מחלקת היסטוריה, אוקטובר 1990 – [כוח ורדי](#).
- יקר, רפאל, ההתקפה על המערך העיקרי: הבקעת הדרג הראשון של דיביזיה 1 9-10 ביוני 1982 במלחמת "שלום הגליל", כרך א' וב', אמ"ץ-תוה"ד – המחלקה להיסטוריה, אפריל 1993 – פרסום פנימי.
- יקר, רפאל, חטיבת הנ"ט 409 ממערב לליטאני 10-11 ביוני 1982 במלחמת "שלום הגליל", אמ"ץ-תוה"ד – המחלקה להיסטוריה, מאי 1993 – [חטיבה 409](#).
- יקר, רפאל, לחימת צח"ם במלחמת "שלום הגליל", אמ"ץ-תוה"ד – המחלקה להיסטוריה, ינואר 1995 – פרסום פנימי.
- יקר, רפאל, 'כוח יוסי' ו'כוח ורדי' בבקעת הליטאני 10-11 ביוני 1982 במלחמת 'שלום הגליל', אמ"ץ-תוה"ד – המחלקה להיסטוריה, ספטמבר 1996 – [כוח יוסי וכוח ורדי](#).

יקר, רפאל, **בין באב אלוואדי לסולטן יעקוב: אוגדות 90 ו-880 בקרב על הדרג השני של דיביזיה 1**
10–11 ביוני 1982, אמ"ץ-תוה"ד – המחלקה להיסטוריה, ספטמבר 1999 – פרסום פנימי, מחקר
המקור שעליו מבוסס ספרו של זלמנוביץ.
יקר, רפאל, **אוגדה 252 ב'מעברים' במלחמת 'שלום הגליל' 10–11 ביוני 1982**, אמ"ץ-תוה"ד –
המחלקה להיסטוריה, יולי 2005 - [אוגדה 252](#).
לוי, מאור (עורך), **מלחמת שלום הגליל – מפות ומבצעים**, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 2022 -
[אטלס](#).
קדיש, אלון, "כיבוש צור, 1982", **יסודות 2**, המחלקה להיסטוריה, 2020 - [צור](#).